

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLƏHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 11 Aprel (Nisan) 2009

Qurani Kərim, Digər İlahi Kitablar və Peyğəmbərlər Kontekstində Dinlərin Mənşəcə Eyniliyi

Mehman İsmayilov

Kitab, yazı yazmaq, dəqiqləşdirmək, bağlamaq və s. mənalara gələn “kə-tə-bə” felinin məsdəri¹ olub, yazı, yazılı mətn, üzərində yazıların olduğu səhifə, qədər və hökm² deməkdir.

Qurani-kərimdə kitab kəliməsi, yazılı mətn³, məktub⁴, hökm⁵, qədər⁶, fərz⁷, əməl dəftəri⁸ kimi mənalara gəlir. Bu mənalarla yanaşı Allahın qulları arasından seçdiyi elçilərinə verdiyi ilahi vəhyələrə verilən ad⁹ mənasında da işlədilmişdir.

Allah təala öz əmr və qadağalarını insanlara peyğəmbərlər vasitəsiylə kitablar şəklində göndərmişdir ki, bu kitabların bir hissəsinə “suhuf”, bir hissəsinə də “kitab” deyilir. İlahi kitablar Allahın kəlam sifətinin təzahürüdür. Bu kitablar Allahın insana veriyi dəyəri göstərir. Belə ki, Allah təala yaradıldıqdan sonra insanı öz başına buraxmamış, insanın ehtiyacı olduğu şeyləri ona açıqlamışdır.

İslamın iman əsaslarından biri də ilahi kitablara iman etməkdir. Bu iman əsasını, “Uca Allahın peyğəmbərlərə iman, ibadət, əxlaq və dünya həyatıyla bağlı hökmləri əhatə edən mətnlər vəhy etdiyinə kəsin şəkildə iman etmək” kimi tərif edə bilərik.¹⁰ Quranda həm keçmiş peyğəmbərlərə vəhy edilən

¹ Əbul-Fəzl Məhəmməd b.Mükərrəm b.Əli əl-Ənsarri İbn Mənzur, *Lisanul- Ərəb*, I-IV, Darü Lisanil Ərəb, Beyrut: t.y., c. I, s. 698.

² Rağib əl-İsfəhani, *əl-Müfrədat fi Qaribil-Quran*, Darül-Marife, Beyrut: t.y., s. 639.

³ Nisa, 4/153; Ənam, 6/7; Ənkəbut, 29/48.

⁴ Nəml, 27/29.

⁵ Bəqərə, 2/235; Nisa, 4/26; Ənfal, 8 /75; Tövbə, 9/36.

⁶ Ənam, 6/59; Yunus, 10/61; Hud, 11/6; Rəd, 13/8; Hicr, 15/4; Taha, 20/52, Həcc, 22/70; Nəml, 27/75; Fətir, 35/11, Hadid, 57/22.

⁷ Nisa, 4/103.

⁸ Mudaffifin, 83/7-9, 18-20.

⁹ Bəqərə, 2/213.

¹⁰ Bekir Topaloğlu və dgr, *İslam 'da İnanç Esasları*, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul: 1988, s. 213

mətnlər üçün, həm də Quranın bir hissəsi və hamısı üçün kitab ifadəsi işlədilmişdir.¹¹ Bir insanın müsəlman ola bilməsi üçün ilk peyğəmbərlə son peyğəmbər arasında olan bütün peyğəmbərlərə vəhy olunan kitablara, başqa cür desək, tarix boyunca göndərilən ilahi kitabların təhrif olunmamış şəkillərinə iman etməsi lazımdır.¹² İlahi kitablara inanmaq əqli cəhətdən də zəruridir. Belə ki, dünya və axirətdə xoşbəxtliyi təmin edəcək hidayət yolunu göstərmək üçün göndərilən peyğəmbərlərin ölümündən sonra insanların müraciət edəcəkləri ilahi qaynaqların olması zəruridir. Yoxsa insanlar duyğularının səsinə dinləyərək həva və həvəslərinə uyar və nəticədə hidayəttən çox asan şəkildə saparlar.¹³

A. Qurani-kərimdə adları keçən ilahi kitablar

Quran, kitablara iman etmənin zəruriliyini vurğulayaraq belə buyurur:

*“Lakin onların elmdə qüvvətli (möhkəm) olanları və möminləri sənə nazil edilənə və səndən əvvəl nazil edilənə və səndən əvvəl nazil olanlara inanır, namaz qılır, zəkat verir, Allaha və axirət gününə iman gətirirlər. Biz, əlbəttə, onlara böyük mükafat verəcəyik!”*¹⁴

Beyzavi bu ayəni şərh edərkən belə deyir: “Sənə endirilən Qurana, əvvəlki peyğəmbərlərə nazil olan Tövrat, İncil və Zəbura da iman edərlər”.¹⁵

Quran ilahi kitablardan bəhs edərkən Suhufi-İbrahim, Suhufi-Musa, Tövrat, Zəbur və İncilin adlarını çəkir. Ancaq Quran, eyni zamanda adlarını vermədən vəhy olunan başqa kitablardan da bəhs edir.

Hz. İbrahimə verilən sühuf haqqında Quran belə buyurur:

“Yoxsa ona Musanın səhifələrindən olanlar xəbər verilmədi?! Və (əhdə) çox vəfalı olan (Allahın qarşısındakı borcunu layiqincə ödəyən) İbrahimin (sühüfündəkilər bildirilmədi?!) (Tövratda və İbrahimin səhifələrində deyilənlər bunlardır:) "Heç bir günahkar başqasının günahına yüklənməz!”

¹¹ Süleyman Kaya, *Kur'an'da İmtihan*, İnsan Yay., İstanbul: 2003, s. 123.

¹² Remzi Kaya, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap ve İslam*, Altınkalem Yay., Ankara: 1994, s. 194-195.

¹³ Bekir Topaloğlu və dğr, *e.a..ə.*, s. 215.

¹⁴ Nisa, 4/162.

¹⁵ Əbu Səid Nasiruddin Abdullah b. Ömər b. Məhəmməd Beyzavi, *Ənvarut-Tənzil vəl-Əsrarut-Təvil*, Darul Kutubul-İlmiyyə, Beyrut: 1464/2003, I/221.

İnsana ancaq öz zəhməti (sə'yi, çalışması, əməli) qalar! Şübhəsiz ki, (qiyamət günü) onun zəhməti (sə'yi, əməli) görünəcəkdir! Sonra da ona (zəhmətinin, əməlinin) tam əvəzi veriləcəkdir!" Həqiqətən, axır dönüş sənin Rəbbinədir! Güldürən də, ağladan da Odur! Öldürən də, dirildən də Odur!"¹⁶

Başqa bir ayədə də:

"(Günahlardan) təmizlənən kimsə isə nicat tapacaqdır. O kimsə ki, Rəbbinin adını zikr edib namaz qılar! Lakin siz (ey insanlar!) dünyanı üstün tutursunuz! Halbuki axirət daha xeyirli və daha baqidir. Həqiqətən, bu deyilənlər (Qur'andan) əvvəlki kitablarda mövcuddur -İbrahimin və Musanın kitablarında!"¹⁷ buyurulmaqdadır.

Dinin kökü çox qədim dövrlərə söykənir. Başlanğıcı ilə bu günü bir-birinə bağlıdır. Prinsipləri və qanunları dəyişməzdir. Bütün yer və zaman uzaqlıqlarına, bir çox peyğəmbərlərin var olmasına baxmayaraq, dinin müxtəlif dövrlərdəki təzahürləri arasında güclü bir uyğunluq vardır və peyğəmbərlər də bir-birlərini təsdiqləmişlər. Dinin verdiyi mesaj Hz. Musaya verilən müqəddəs səhifələrdə necə idisə, Hz. Musadan çox-çox əvvəl olan Hz. İbrahimə verilən səhifələrdə də eyni idi.

Quranda Hz. Davuda da Zəburun verildiyi bildirilir:

"(Ya Rəsulum!) Biz Nuha və ondan sonrakı peyğəmbərlərə vəhy göndərdiyimiz kimi, sənə də vəhy göndərdik. Biz İbrahimə, İsmailə, İshaqa, Yə'quba və onun övladlarına, İsayə, Əyyuba, Yunisa, Haruna və Süleymana da vəhy göndərdik. Biz Davuda da Zəburu verdik"¹⁸

"(Ya Rəsulum!) Rəbbin göylərdə və yerdə olanları (Özünün bütün yaratdıqlarını) çox gözəl tanıyır. Biz peyğəmbərlərin bə'zisini digərlərindən üstün etdik və Davuda Zəbur verdik"¹⁹

Ənbiyə surəsinin 105-ci ayəsində də: *"Biz kitabdan (Tövratdan, yaxud lövhi-məhfuzdan) sonra Zəburda da (cənnət torpağına, yer üzünə və ya müqəddəs) torpağa yalnız Mənim saleh bəndələrimin daxil olacağını*

¹⁶ Nəcm, 53/36-44.

¹⁷ Əla, 87/14-19.

¹⁸ Nisa, 4/163.

¹⁹ İsrə, 17/55.

yazmışdıq” buyurularaq bu kitabın içindəkilər haqqında qısa məlumat verilmişdir.

Tövrət haqqında isə: “Şübhsiz ki, Tövrətə da Biz nazil etdik. Onda haqq yol və nur vardır. (Allaha) təslim olan peyğəmbərlər yəhudilər arasında onunla, din alimləri və fəqihlər isə kitabdan qorunub saxlanılanlarla (Tövrətdən ələ gəlib çatan ayələrlə) hökm edərildilər. Onlar (peyğəmbərlər, din alimləri və fəqihlər) ona (Tövrətin ilahi bir kitab olmasını) şahiddirlər. (Ey yəhudi alimləri və rəisləri!) İnsanlardan qorxmayın, Məndən qorxun. Mənim ayələrimi ucuz qiymətə satmayın. Allahın nazil etdiyi (kitab və şəriət) ilə hökm etməyənlər, əlbəttə, kafirdirlər!”²⁰ buyurulur.

Quran: “Onların ardınca Məryəm oğlu İsanı özündən qabaqkı Tövrətə təsdiqləyici olaraq göndərdik. Ona içində haqq yolu və nur olan, özündən əvvəlki Tövrətə təsdiq edən, müttəqilər üçün doğru yol və nəsihət olan İncili verdik”²¹ buyuraraq İncilin də haqq bir kitab olduğunu bildirir.

Bundan başqa Quran Bəqərə surəsinin 84-cü: “(Ya Rəsulum!) Söylə: “Biz Allaha, bizə nazil olana (Qur'ana), İbrahimə, İsmailə, İshaqə, Yə'qubə və onun oğullarına nazil edilənə, Rəbbi tərəfindən Musa, İsa və (sair) peyğəmbərlərə verilənlərə inandıq və onların heç birini bir-birindən ayırmırıq. Biz yalnız Ona (Allaha) təslim oluruq!” və Bəqərə surəsinin 136-cı: “Rəbbi tərəfindən (bütün) peyğəmbərlərə verilən şeylərə (mö'cüzələrə) inanmışıq” ayələri, Quranda adı keçən ilahi kitabların xaricində də ilahi kitabların mövcud olduğuna işarə edir.²²

Allah Təala:

“Sənə özündən əvvəlkiləri (səməvi kitabları) təsdiq edən Kitabı (Qur'anı) haqq olaraq O nazil etdi. Tövrətə da, İncili də O endirdi. Daha öncə insanları hidayət etmək üçün. Furqanı da O nazil etdi. Allahın ayələrini inkar edənlər şiddətli əzabə düçar olacaqlar. Allah yenilməz qüvvət, intiqam sahibidir!”²³ ayəsiylə Hz. Məhəmmədə də özündən əvvəlki kitabları təsdiq edən Qurani nazil etdiyini xəbər verir.

²⁰ Maidə, 5/44

²¹ Maidə, 5/46.

²² Leyla Demiri, *Kur'an'ı Kerim'de İlahi Kitaplar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2000, s. 32.

²³ Ali- İmran, 3/3-4.

Seyyid Qütb bu ayə ilə bağlı olaraq belə deyir: “Ayəyi-kərimə, Allah qatından endirilən kitablardakı dinin əslində bir olduğunu bildirir: *Sənə özündən əvvəlkiləri (səmavi kitablari) təsdiq edən Kitabı (Qur'anı) haqq olaraq O nazil etdi*. Bu kitabların hər biri eyni ortaq hədəfə yönəlir; bu da “*İnsanlara doğru yolu göstərməkdir*”.

B. Qurani-kərim və digər ilahi kitabların ortaq yönələri

Bütün kitabların qaynağı bir olduğuna görə, möhtəva baxımından da əsasda bir və eyni olmaları lazımdır. İlahi kitabları möhtəva baxımından incələdiyimizdə onların Allahın varlığı və birliyinə iman, peyğəmbərlərə iman, axirət inancı kimi etiqadi mövzularda, yalan və oğruluq, səbir, şükür, yaxşılığı əmr etmək və pisliyi qadağan etmək, ehsan, gözəl söz, kibirin qadağan olunması kimi ümumbəşər əxlaqi mövzular; namaz, oruc, qurban, zəkat, zina qadağası, faizin haramlığı və s. kimi əxlaqi-əməli mövzularda eyni prinsipləri əsas aldıklarını görürük.²⁴ Quran bizə bütün peyğəmbərlərin və gətirdikləri kitabların Allahın varlığı və birliyinə iman mövzusunda ortaq görüş içərisində olduqlarını birdirir. Belə ki, Nisa surəsində “*Göylərdə və yerdə nə varsa, (hamısı) Allaha məxsusdur. (Ey müsəlmanlar!) Biz sizdən əvvəl kitab verilənlərə də, sizə də Allahdan qorxmanızı tövsiyə etdik. Əgər Allahu inkar etsəniz belə, (yenə də) göylərdə və yerdə nə varsa, (hamısı) Allahındır. Allah ehtiyacsızdır, (öz-özlüyündə) şükür olunmağa, (tə'rif olunmağa) layiqdir*”²⁵ və “*(Ya Rəsulum!) Sənə və səndən əvvəlkilərə (keçmiş peyğəmbərlərə) belə vəhy olunmuşdur: "Əgər (Allaha) şərikin qoşsan, bütün əməlin puça çıxacaq və mütləq ziyan çəkənlərdən olacaqsan! Xeyr, yalnız Allaha ibadət et və (Onun ne'mətlərinə) şükür edənlərdən ol!*”²⁶ buyurularaq Allahın varlığı və birliyinin təbliğatının bütün kitabların əsas üsuru olduğu bildirilir.

Zakir Barutçu müqəddəs kitabların ortaq yönələrini ələ alan əsərində Quran, İncil, Tövrat və Zəburda Allahın birliyi mövzusunda ayələri

²⁴ Bax. Leyla Demiri, e.a.ə., s. 35-53.

²⁵ Nisa, 4/131.

²⁶ Zümər, 39/65-66.

qarşılaşdırmışdır.²⁷ Biz də aşağıda onun qarşılaşdırdığı bəzi ayələrə yer verəcəyik:

Tövratda belə buyurulur:

*“Qulaq as ey İsrail! Söz dinləyin ki, sizə yaxşılıq gəlsin, atalarınızın Tanrısı Rəbbin sizə verdiyi sözə uyğun olaraq süd və bal axan ölkədə bol-bol çoxalın.”*²⁸

Bu mövzuyla bağlı olaraq İncildə də belə buyurulur:

*“Din alimlərindən biri gəlib onların mübahisələrini dinlədi. Və İsanın onlara yaxşı cavab verdiyini görəndə: “Əmlərin ən birincisi hansıdır?”-deyə soruşdu. İsa da cavab verdi: “Əmlərin ən birincisi: “Dinlə, ey İsrail! Tanrımız Rəbb, bir olan Rəbbdir.”*²⁹

Allahın tək Rəbb olmasından Zəburda da bəhs olunur:

*“Çünki sən ulusan, xariqələr yaradırsan, Tək Tanrı Sənsən.”*³⁰

Qurani-Kərimin ən böyük mövzusu Allahın varlığını və birliyi mövzudur. Ənbiya surəsinin 25-ci ayəsində Allah-Təala belə buyurur:

“(Ya Rəsulum!) Səndən əvvəl elə bir peyğəmbər göndərmədik ki, ona: “Məndən başqa heç bir tanrı yoxdur. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!” - deyə vəhy etməyək”

Kəhf surəsində də: **De:** *“Mən də sizin kimi ancaq bir insanam. Mənə vəhy olunur ki, sizin tanrınız yalnız bir olan Allahdır. Kim Rəbbi ilə qarşılaşacağına (qiyamət günü dirilib haqq-hesab üçün Allahın hüzurunda duracağına) ümid bəsləyirsə (yaxud qiyamətdən qorxursa), yaxşı iş görsün və Rəbbinə etdiyi ibadətə heç kəsi şərik qoşmasın!”*³¹ buyurularaq Allahın birliyi vurğulanmışdır.

Abdullah Draz da Kitabı-Müqəddəsdə Hz. Musa və Hz. İsa tərəfindən təbliğ edilən əxlaqi qaydaları Qurandakı əxlaqi qaydalarla qarşılaşdıraraq onların hamısının Quranda kiçik üslub fərqi ilə eynilə zikr edildiyi nəticəsinə gəlmişdir. Ancaq istər Hz. Musanın “On Əmrində”, istərsə də Hz. İsanın “Dağdakı Vəzində” olduğu kimi, bu qaydalar bir bütün olaraq

²⁷ Zakir Barutçu, *Tevrat, Zəbur İncil və Kür'an-ı Kerim'deki Ortak Ayetler*, Müthiş Kitaplar, İstanbul: 2002, 33-34.

²⁸ Təsniyə, 6/3-4.

²⁹ Markos, 12/28-29.

³⁰ Məzmur, 86/10.

³¹ Kəhf, 18/110.

verilməmiş, ancaq Məkki və Mədəni surələrdə, dağınıq vəziyyətdə və demək olar ki, hər biri bir məsələ haqqında hökm olaraq gəlmişdir.³² İndi isə Drazın bu qarşılaşdırmasına yer verək:

Tövratın “Çıxış” bölümündə 20-ci babda keçən on əmrin-Səbt günü xaric-Qurani-Kərim tərəfindən eynilə təsdiq edildiyini görürük:

Çıxış: 20, 3: Qarşımda başqa ilahlar olmayacaqdır. (İsra, 17/23)

Çıxış: 20, 4: Özün üçün oyma büt... düzəltməyəcək və onların önündə səcdə etməyəcəksən... (Həcc, 22/30)

Çıxış: 20, 7: Rəbbinin adını boş yerə ağzına almayacaqsan. (Bəqərə, 2/224; Maidə, 5/89)

Çıxış: 20, 12: Atana və anana hörmət et. (İsra, 17/23)

Çıxış: 20, 13: Qətl etməyəcəksən. (Nisa, 4/29)

Çıxış: 20, 14: Zina etməyəcəksən. (Nur, 24/30-31)

Çıxış: 20, 15: Oğruluq etməyəcəksən. (Maidə, 5/38; Mümtəhinə, 60/12)

Çıxış: 20, 16: Qonuşuna qarşı yalan şahidlik etməyəcəksən. (Həcc, 22/30)

Çıxış: 20, 17: Qonşunun heç bir şeyinə tamah salmayacaqsan. (Maidə, 5/32)

İncildə keçən “Dağdakı Vəzdəki” nəsihətləri bir-bir gözdən keçirək və Quranın bunları necə təsdiq etdiyinə bir nəzər salaq:

Matta: 5, 3: Ruhən yoxsullar nə bəxtiyardırlar! Çünki Səməvi Səltənət onlarıdır. (Bəqərə, 2/212; Ali-İmran, 3/14)

Matta: 5, 4: Yaslı olanlar nə bəxtiyardırlar! Çünki onlar təsəlli tapacaqlar. (Bəqərə, 2/155-157)

Matta: 5, 5: Həlİmlər nə bəxtiyardırlar! Çünki yeri miras alacaqlar. (Al-i İmran, 3/133-134)

Matta: 5, 6: Salehliyə can atıb ona susayanlar nə bəxtiyardırlar! Çünki onlar doyacaqlar. (Casiyə, 45/21; Mutaffifin, 83/29/36)

Matta: 5, 7: Mərhəmətli olanlar nə bəxtiyardırlar! Çünki onlara mərhəmət ediləcəkdir. (Bələd, 90/17-18)

Matta: 5, 8: Ürəyi təmiz olanlar nə bəxtiyardırlar! Çünki onlar Allahu görəcəklər. (Şuara, 26/89; Qaf, 50/33)

³² Abdullah Draz, *Kur'an'a Giriş*, (tərc: Salih Akdemir), Kitabiyat, Ankara: 2000, s. 71.

Matta: 5, 9: Sülhpərvərlər nə bəxtiyardırlar! Çünki onlara Allahın oğulları deyiləcək. (Nisa, 4/114)

Matta: 5, 10: Salehlik uğrunda təqib edilənlər nə bəxtiyardırlar! Çünki Səmavi Səltənət onlarındır. (Bəqərə, 2/214; Ali-İmran, 3/186)

Qurani-Kərim də “Allah, şübhəsiz ki, Allah yolunda vuruşub öldürən və öldürülən mö'minlərin canlarını və mallarını Tövratda, İncildə və Qur'anda haqq olaraq və'd edilmiş Cənnət müqabilində satın almışdır. Allahdan daha çox əhdə vəfa edən kimdir? Etdiyiniz sövdəyə görə sevinin. Bu, böyük qurtuluşdur (uğurdur)!”³³ və “Mühəmməd (əleyhissəlam) Allahın Peyğəmbəridir. Onunla birlikdə olanlar (mö'minlər) kafirlərə qarşı sət, birbirinə (öz aralarında) isə mərhəmətlidirlər. Sən onları (namaz vaxtı) rüku edən; səcdəyə qapanan, Allahdan riza və lütf diləyən görərsən. Onların əlaməti üzlərində olan səcdə izidir. (Qiyamət günü onlar üzlərindəki mö'minlik nuru alınlarındakı möhür yeri ilə tanınırlar). Bu onların Tövratdakı vəsfidir. İncildə isə onlar elə bir əkinə bənzədilirlər ki, o artıq cücərtisini üzə çıxarmış, onu bəsləyib cana-qüvvətə gətirmiş, o da (o cücərti də) möhkəmlənib gövdəsi üstünə qalxaraq əkinçiləri heyran qoymuşdur. (Allahın bu təşbihi) kafirləri qəzəbləndirmək üçündür. Onlardan iman gətirib yaxşı əməllər edənlərə Allah məğfirət (günahlardan bağışlanma) və böyük mükafat (Cənnət) və'd buyurmuşdur!”³⁴ buyuraraq müqəddəs kitabların ortaq yönlərini vurğulamışdır.

Müqəddəs kitablar hamısı Allah qatından olduğu üçün onların ortaq gayəsi tövhiddir. Bu kitabları incələdiyimizdə bunların hamısının ictimai həyatı yaxından maraqlandıran ibadət, əxlaq və müamilə mövzuları üzərində durduqlarını görürük.

C. Peyğəmbərlərin ortaq yönləri

İndi isə səmavi dinlərin mənşəcə eyniliyini göstərən peyğəmbərlərə iman və peyğəmbərlərin müştərək yönlərindən bəhs edək.

Bildiyimiz kimi iman əsaslarından biri də Allahın insanlara əmr və yasaqlarını təbliğ etmək üçün göndərdiyi peyğəmbərlərə iman etməkdir. Nübüvvət, aqlın və duyğuların qavramadığı sahəyə qapı açan bir göz

³³ Tövbə, 9/111.

³⁴ Fəth, 48/29.

kimidir.³⁵ İnsanlar dünya və axirət həyatlarıyla bağlı işlərini doğru şəkildə nizamlamaları üçün Allah insanlara peyğambərlər göndərmişdir. Peyğambərlər ümumiyyətlə toplumda bəşəri münasibətlərin pozulduğu; yəni əxlaqi çöküş zamanlarında göndərilmişdir. Onlar toplumdakı əxlaqi pozulmanı düzəldərək, insanları birlik və bərabərlik, hüzur və əmin-amanlıq içərisində yaşamağa yonaldırırlar. Bəşəri münasibətlərin necə olacağını, ya da necə olması lazım olduğunu birbaşa öz şəxsiyyətlərində göstərən peyğambərlər, insanlara ən gözəl örnəyin necə olacağını göstərən üstün insanlardır. Buna görə də peyğəmbərlik çalışıb-çabalamaqla əldə edilməz, başqa cür desək kasbi deyil, vəhbidir.³⁶ "Bu, Allahın istədiyinə ata etdiyi mərhəmətdir (kərəmdir). Allah çox böyük mərhəmət (kərəm) sahibidir!"³⁷

Quran bütün toplum və iimatlara peyğambər göndərildiyini bildirir:

"Doğrudan da, Biz səni haqla (Qur'anla) müjdə verən və qorxudan bir peyğəmbər olaraq göndərdik."³⁸

"(Ya Rəsulum!) Allaha and olsun ki, səndən əvvəl də ümmətlərə peyğəmbərlər göndərməmişdik..."³⁹

Bu peyğəmbərlərin göndərilməsinin əsas qanunu təvhiddir; Allahın birliyi prinsipini zədələyəcək hər bir inanc, düşüncə və davranışdan həssaslıqla uzaq durmaqdır⁴⁰:

"Biz hər ümmətə: "Allaha ibadət edin, Tağutdan çəkinin! - deyə peyğəmbər göndərməmişdik. Onlardan bir qismini Allah doğru yola yönəltdi, bir qismini isə (Allahın əzəli elmi ilə) haqq yoldan əzəli olmuşdur. (Ey müşriklər!) Yer üzündə dolaşın görün ki, (peyğəmbərləri) yalançı hesab edənlərin axır necə oldu!"⁴¹ Ayadakı "Allaha ibadət etmək" ifadəsi insanın Ona duyduğu məsuliyyət hissini, məsuliyyət anlayışını ifadə edir. Bu əmr, bütün əxlaqi əmr və qadağaları əhatə edir. Və əxlaqın qaynağı və təməli

³⁵ Ebü Həmid Muhəmməd b. Muhəmməd Gazəli, *Dalaləttən Hidayətə: el-Mumkızı Məfədd-Dalal İncələmə*, Ahmet Subhi Fırat, Samil Yay., İstanbul: 1972, s. 79.

³⁶ Mevlüt Uyanık, *İslam'ın İnanç İlkələri*, Eşin Yay., Ankara: 1997, s.133.

³⁷ Cümə, 62/4.

³⁸ Fətir, 35/24.

³⁹ Nahl, 16/63.

⁴⁰ Heyət, *Kur'an Yolu, Türkçə Meal və Təfsir*, DİB. Yay., Ankara: 2003, III/353.

⁴¹ Nahl, 16/36.

olduğu kimi, hər ümmət üçün yenilənən tövhid dininin də dəyişməyən əsas mesajıdır.⁴²

Hz. Adəmdən Hz. Məhəmmədə qədər bütün peyğəmbərlərə verilən risalələrdəki ortaq nöqtə, insanı mükəmmələ və kamilliyə sövq etməkdir. Toplumlardakı əxlaqi böhranları düzəltmək, istər Allah-insan; istərsə də insan-təbiət münasibətlərini ilahi bilgiler çərçivəsində nizamlamağı zəruriləşdirir. Hədəfin və əməl olunacaq şeyin eyni olması demək prinsiplər və əqidin də eyni olması deməkdir. Bütün peyğəmbərlər, Allahın varlığı və birliyi (tövhid), nübüvvət və axirətin varlığını açıq şəkildə bildirmişlər.⁴³ Quran da peyğəmbərlərin hamısına ortaq xüsusiyyətlərin vəhy edildiyini bildirir:

*"Ya Peyğəmbər! Allah: "Dini doğru-dürüst tutun (qoruyub saxlayın), onda ayrılığa düşməyin!" - deyər Nuhə tövsiyə etdiyini, sənə vəhy buyurduğunu, İbrahimə, Musaya, və İsayə tövsiyə etdiyini dində sizin üçün də qanuni etdi"*⁴⁴

Bu ayədə əvvəlcə Hz. Nuhun (ə.s) adı çəkilir. Çünki insan soyu, Nuh tufanından sonra bugünədək davam etmişdir. Tufandan sonra insanların ilk peyğəmbəri Hz. Nuhdur (ə.s). Hz. Nuhun (ə.s) adından sonra Hz. Məhəmmədin (s.ə.s) adının çəkilməsinə gəldikdə, bunun da səbəbi, onun insanlığın ən son peyğəmbəri (Xatəmun-Nəbiyyin) olmasıdır. Daha sonra Hz. İbrahimin (ə.s) adı çəkilmişdir ki, bunu da, ərəblərin Hz. İbrahimi (ə.s) öz ataları kimi qəbul etmələri ilə izah edirlər. Onun adından sonra isə Hz. Musa (ə.s) və Hz. İsanın (ə.s) adları qeyd olunmuşdur ki, buna da yəhudi və xristianların, özlərinin bu iki peyğəmbərin gətirdikləri dinə tabe olduqlarını söyləmələrini səbəb kimi göstəriirlər. Bütün bunlar, dinin bu beş peyğəmbərlə məhdudlaşdığı mənasına gəlməz. Yuxarıdakı ayədə sadəcə bu peyğəmbərlərin adlarının keçməsinin səbəbi, hər peyğəmbərin eyni dini

⁴² Muhammed Esed., *Kur'an Mesajı*, (tərc: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret, İstanbul: 1999, II/536.

⁴³ Mevlit Uyanık, *e.ə.ə.*, s. 143-144.

⁴⁴ Şura, 42/13.

gatinnasi və dünyada an qox yayılan dinlərin bu peyğambarların adları ilə bağlı olmasıdır.⁴⁵

Biitiin peyğambarların təbliğ etdiyi dinin iman əsasları da eynidir. Biitiin peyğambarların təbliğatının əsas ünsürü tovhiddir: *(Ya Rasulum!) Səndən əvvəl bir peyğəmbər göndərmədik ki, onn: "Məndən başqa heç bir tanrz yoxdur. Bunn gora də yalnız Mənə ibadat edin!" - deyə vəhy etməyəyə*⁴⁶ "Uca Allahın insanlara peyğəmbər göndərməyə başlamasından bu yana inanc sisteminin əsasını tovhid meydana gətirir. Bunda heç bir dəyişiklik, heç bir fərqlilik yoxdur. İlahlıqla Rəbbliyi bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir. Ham ilahlıqda, ham da ibadətə şirkə yer yoxdur. Bu prinsip, ümumbəşər qanunlar sistemi kimi qalıcı və dəyişməzdir. Təvhid bu qanunlar sistemində bağlıdır, onun bir parçasıdır".⁴⁷

Biitiin peyğəmbərlər ümmətlərinə, Allahın tək başına bütün varlıqları yoxdan var etdiyinə və əzəldə təqdir etdiyinə,⁴⁸ əmrlərini yerinə yetirən və Ona qarşı gəlməyən malakların olduğuna, insanlar arasından seçdiyi sevgili qullarını peyğəmbər olaraq göndərdiyinə, öldükdən sonra insanların yenidən diriləcəyinə, cənnət və cəhənnəm haqq olduğuna dair bilgilər verərək bütün bunlara inanmanın zəruriliyini vurğulamışlar.

Sabuni peyğambarların ortaq nöqtələrini belə xülasə edir⁴⁹:

1. İnsanları, Qəhhar və tək Allaha ibadət etməyə davət etmək.

*"(Ya Rasulum!) Səndən əvvəl bir peyğəmbər göndərmədik ki, ona: "Məndən başqa heç bir tanrı yoxdur. Buna gora da yalnız Mənə ibadat edin!" - deyə vəhy etməyəyə*⁵⁰

2. Şanı Uca Allahın əmr və yasaqlarını, insanlara təbliğ etmək.

⁴⁵ Ebu'l-A'la Mevdudi, *Təfəhümü'l Kur'an*, (tərc: Muhammed Han Kayani), I-VII, İnsan Yay., İstanbul: 1997, V/221

⁴⁶ Ənbiya, 21/25.

⁴⁷ Seyyid b Qütb b. İbrahim Seyyid Qütb, *H Zilalil-Quran*, I-V, Darüş-Şüruq,

Beyrut: 1400/1980, IV/2374.

⁴⁸ Ənbiya, 25; Şura, 13, 15

⁴⁹ Muhammed Ali Sabuni, *Ayetlər İşıqlığında Peyğamberlər Tarihi*, (tərc: Hanif Akın), Ahsen Yay., İstanbul: 2003, s. 51-54.

⁵⁰ Ənbiya, 21/25.

“O Peyğəmbərlər ki, Allahın hökmlərini (onlara verdiyi risaləti) təbliğ edər, (risaləti tərək etməkdə) Ondən çəkinər və Allahdən baçça heç kəsdən qorxmazlar. Allah özü haqq-hesab çəkməyə kifayətdir.”⁵¹

3. İnsanları hidayətə nail etməyə çalışmaq və onları, doğru yol olan İslama yönəltmək.

“Ya Peyğəmbər! Həqiqətən, Biz səni (ümminətə) bir şahid, bir müjdəçi və bir qorxudan kimi göndərdik! Biz səni) Allahın izni ilə Ona tərəf çağırən və nurlu bir çıraq olaraq göndərdik!”⁵²

4. Peyğəmbərlərin, insanlığa gözəl bir örnək və model olması.

“Onlar (adları çəkilən peyğəmbərlər) Allahın doğru yola yönəltdiyi kimsələrdir. Sən də onların haqq yolunu tutub get”⁵³

5. İnsanlara; öldükdən sonra diriləcəklərini, sonlarının nə olacağını xatırlatmaq və ölümdən sonrakı halları bildirmək.

“Ey cin və insan tayfası! Məgər sizə öz içərinizdən ayələrimi söyləyən və bu gününüzün gəlib çatacağı barədə sizə xəbərdarlıq edən peyğəmbərlər gəlmədimi?”⁵⁴

6. İnsanları keçici dünya həyatından, əbədi olan axirət həyatına önəm verməyə yönəltmək.

“Bu dünya həyatı oyun-oyuncaqdan, əyləncədən başqa bir şey deyildir. Axirət yurdu isə, şübhəsiz ki, əbədi həyatdır. Kaş biləydilər! (Əgər bilsəydilər, axirəti dünyaya dəyişməzdilər).”⁵⁵

7. İnsanlara, Allah qatında söyləyəcək bir bəhanə qoymamaq.

“Biz peyğəmbərləri (mö'minlərə) müjdə gətirən və (kafirləri) əzabla qorxudan kimi göndərdik ki, daha insanlar üçün peyğəmbərlərdən sonra Allaha qarşı bir bəhanə yeri qalmasın. Allah yenilməz qüvvət sahibi, hikmət sahibidir!”⁵⁶

Allah Təala hər müslümana, aralarında hər hansı bir fərq qoymadan bütün peyğəmbərlərə inanmağı fərz buyurmuşdur: “(Ey möminlər, yəhudi və xaçpərəstlərin sizi öz dinlərinə dəvət etmələrinə cavab olaraq) belə deyin:

⁵¹ Əhzab, 33/39.

⁵² Əhzab, 33/45-46.

⁵³ Ənam, 6/90.

⁵⁴ Ənam, 6/130.

⁵⁵ Ənkəbut, 29/64.

⁵⁶ Nisa, 4/165.

“Biz Allaha, bizə nazil olana (Qurana), İbrahimə, İsmailə, İshaqa, Yəquba və onun övladına (əl-əsbət) göndərilənlərə, Musaya və İsaya verilənlərə, Rəbbi tərəfindən (bütün) peyğəmbərlərə verilən şeylərə (möcüzələrə) inanmışıq. Onlardan heç birini digərindən ayırmırıq. Biz ancaq Allaha boyun əyən müsəlmanlarıq!”⁵⁷

Buna görə də peyğəmbərlərin bir hissəsinə inanıb, digərlərini təsdiq etməmək küfür sayılmışdır: *“Allahu və peyğəmbərlərini inkar edənlər, Allahu peyğəmbərlərindən ayırmaq istəyənlər. “Biz peyğəmbərlərdən bə'zisinə inanır, bə'zilərinə isə inanmırıq”,- deyənlər və bunun (iman ilə küfr) arasında bir yol (məzhəb) tapmaq istəyənlər -Bütün bunlar, həqiqətən, kafırdırlər. Biz (axirətdə) kafırlərdən ötrü alçaldıcı əzab hazırlamışıq!”*⁵⁸

Yəni “onlar Allaha inanırlar ancaq peyğəmbərlərə inanmazlar”, və ya bəzi peyğəmbərlərə inanarlar amma digərlərini inkar edərlər.⁵⁹ Əsəd bu iki izahdan birincisini üstün tutur və belə deyir: “Çünki, o sadəcə bəzi peyğəmbərlərin inkar edilməsinə şamil deyil, eyni zamanda, Allahın öz iradəsini seçdiyi elçiləri vasitəsiylə göstərə biləcəyi fikrinin topdan rəddini də ifadə edir. İslama görə, Allahın peyğəmbərlərindən birinin və ya hamısının rəddi Allahın inkar edilməsi qədər günahdır.”⁶⁰

Bəşər tarixində ən böyük əsərlər peyğəmbərlərə aiddir. İnsan nəfsini islah etməj üçün köklü dəyişiklikləri onlar gətirmişlər. Hər yaxşı işin öncüsü onlardır.

*“Biz İshaqı və Yə'qubu Ona ata etdik. Onların hər birini hidayətə (peyğəmbərliyə) çatdırdıq. Bundan əvvəl Nuhu və onun nəslindən olan Davudu, Süleymanı, Əyyubu, Yusifi, Musanı və Harunu da hidayətə qovuşdurmuşduq. Biz yaxşı iş görənləri (yaxşılıq edənləri) belə mükafatlandırırıq. Zəkəriyyəni, Yəhyanı, İsanı, İlyası da (hidayətə çatdırdıq). Onların hamısı əməlisalehlərdən idi. Biz, həmçinin İsmaili, Əlyəsə'i, Yunisi və Lutu da (hidayətə qovuşdurduq) və onları əməllərdən (özləri ilə bir dövrdə yaşayan bütün insanlardan) üstün tutduq.”*⁶¹

⁵⁷ Bəqərə, 2/285.

⁵⁸ Nisa, 4/150-151.

⁵⁹ Əbul Qasim Cərullah Mahmud b. Ömər Zəməxşəri,, *əl-Kəşşaf an Həqiqi* *Ğəvamizit-Tənzil və Uyunit-Əqavil fi Vücuhit-Təvil*, Darul-Marifə, Beyrut: t.y., I/308.

⁶⁰ Esəd, e.a.ə, I/174-175.

⁶¹ Ənam, 6/84-86.

Allah birdir, ondan gələn bütün xəbərdarlıqlar/mesajlar da birdir, onları gətirən elçilər fərqli olsa da xüsusiyyətləri eynidir.⁶² Buna misal olaraq isə Şüəara surəsinin 105-184-cü ayələrini verə bilərik. Bu ayələrdə Nuh, Ad və Lüt peyğəmbərin öz qövmələrinə Allahdan qorxun dediyi, amma bu qövmələrin bu peyğəmbərlərə inanmadıqları bildirilir.

Yaradıcının vəhy vasitəsiylə insanlığa bildirəcəyi həqiqətlər, insanlığın təkamül seyrinə uyğun bir şəkildə hər peyğəmbərin təbliğində hissə-hissə verilmişdir. İlahi həqiqətlər mozaikasının hər parçası, bir peyğəmbər tərəfindən təmsil edilmişdir. Bu mozaikanın son kompozisiyası, Hz. Məhəmməd vasitəsiylə Quranda təqdim olunmuşdur. Hz. Məhəmməd yer üzü sakinləri qədər, göydəkilərə də göndərilmiş bir peyğəmbərdir. Dili ərəbcə olsa da o özü nə şərqlidir, nə də gərblidir.

---

⁶² Mehmet Öztürk, *Peygamberi Olan Dinlerde Benzerlikler*, Bilge Kitap Yayın, İstanbul: 2003, s. 65.

NƏTİCƏ

Dinin kökü çox qədim dövrlərə söykənir. Başlanğıcı ilə bu günü bir-birinə bağlıdır. Prinsipləri və qanunları dəyişməzdir. Bütün yer və zaman uzaqlıqlarına, bir çox peyğəmbərlərin var olmasına baxmayaraq, dinin müxtəlif dövrlərdəki təzahürləri arasında güclü bir uyğunluq vardır və peyğəmbərlər də bir-birlərini təsdiqləmişlər. Dinin verdiyi mesaj Musaya verilən müqəddəs səhifələrdə necə idisə, Hz. Musadan çox-çox əvvəl olan Hz. İbrahimə verilən səhifələrdə də eyni idi.

Bütün ilahi kitabların qaynağı bir olduğuna görə, möhtəva baxımından da əsasda bir və eyni olmaları lazımdır. İlahi kitabları möhtəva baxımından incələdiyimizdə onların Allahın varlığı və birliyinə iman, peyğəmbərlərə iman, axirət inancı kimi etiqadi mövzularda, yalan və oğruluq, səbir, şükür, yaxşılığı əmr etmək və pisliyi qadağan etmək, ehsan, gözəl söz, kibirin qadağan olunması kimi ümumbəşər əxlaqi mövzularda; namaz, oruc, qurban, zəkat, zina qadağası, faizin haramlığı və s. kimi əxlaqi-əməli mövzularda eyni prinsipləri əsas aldıklarını görürük

Bütün peyğəmbərlərin təbliğ etdiyi dinin iman əsasları da eynidir. Bütün peyğəmbərlərin təbliğatının əsas ünsürü tövhiddir: *(Ya Rəsulum!) Səndən əvvəl elə bir peyğəmbər göndərmədik ki, ona: "Məndən başqa heç bir tanrı yoxdur. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!" - deyə vəhy etməyə*⁶³ "Uca Allahın insanlara peyğəmbər göndərməyə başlamasından bu yana inanc sisteminin əsasını tövhid meydana gətirir. Bunda heç bir dəyişiklik, heç bir fərqlilik yoxdur.

⁶³ Ənbiya, 21/25.

Xülasə

Bütün ilahi dinlərin mənşəyi eynidir. Bu dinlərin ilahi kitablarının və bu kitabları gətirən peyğəmbərlərin bir çox ortaq nöqtələri vardır. Hər nə qədər İslam dininin ilk mənbəyi olan Qurani-kərimdən başqa digər ilahi dinlərin kitabları daha sonra mənsubları tərəfindən təhrif olunsada bu kitablara nəzər saldıqda onların ortaq yönələrini görmək mümkündür. İlahi kitabların hamısı insanlara Allah tərəfindən göndərilmişdir və bu ilahi dinlərdə dəyişməyən ortaq prinsiplər; ilk əvvəl tövhid, ondan sonra isə əxlaqi prinsiplər olub, bunlar beynəlmiləl dəyərlər hesab edilir. Peyğəmbərlərin də təbliğ etdiyi dinlərin əsası eynidir. Biz də bu məqalədə Qurani-kərimlə digər ilahi kitabları qarşılaşdıraraq onlar arasındakı ortaq nöqtələri göstərməyə və peyğəmbərlərin ortaq yönələrini ortaya qoymağa çalışacağıq.

Резюме

Всех божественных источников религии одинаковые. Божественные книги этих религий и у пророков принесшие эти книги есть одинаковое качества. И если мы обратим внимания на Коран, источник Исламское религии и книги других религий мы увидим что они имеют одинаковую сторону. Все божественные книги послали со стороны Аллаха, и в этих религиях есть одинаковое неизменяемые принципы, сначала товхид, а потом принципы поведений себя в обществе и это считается международным принципом. По пропаганде этих пророков источник религий один и тот же. Мы в этой статье постараемся сопоставить Коран с другими божественными книгами, показать точки приносведения и показать одинаковое качества пророков.

Resume

Whole sacred religions' source is same. There are many common points these religions' sacred books and prophets which bring these books. However much other sacred religions' books are distorted by converters apart from Holy Quran which is first source of Islam it is possible to see the common directions when we glanced at these books. All of the sacred books sent to human by Allah and these religions' first unchangeable common principle is tovhid then are moral principles which are counted universal worthes. We shall compare Quran with other sacred books and try to show common points between them and to put forward common directions of prophets

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

Barutçu, Zakir *Tevrat, Zebur İncil və Kur'an-ı Kerim'deki Ortak Ayetler*, Müthiş Kitaplar, İstanbul: 2002.

Beyzavi, Əbu Səid Nasiruddin Abdullah b. Ömər b. Məhəmməd, *Ənvarut-Tənzil vəl-Əsrarut-Təvil*, Darul Kutubul-İlmiyyə, Beyrut: 1464/2003.

Demiri, Leyla *Kur'an'ı Kerim'de İlahi Kitaplar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: 2000.

Draz, Abdullah *Kur'an'a Giriş*, (tərc: Salih Akdemir), Kitabiyat, Ankara: 2000.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (tərc: Cahit Koçtak-Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret, 1999.

İbn Mənzur, Əbul-Fəzl Məhəmməd b. Mükərrəm b. Əli əl-Ənsari, *Lisanul-Ərəb*, I-IV, Darü Lisanil Ərəb, Beyrut: t.y.

əl-İsfəhani, Rağıb, *əl-Müfrədat fi Qaribil-Quran*, Darül-Marifə, Beyrut: t.y.,

Kaya, Süleyman *Kur'an'da İmtihan*, İnsan Yayayınları, İstanbul: 2003.

Kaya, Remzi *Kur'an'ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap ve İslam*, Ankara: Altinkalem Yay., 1994.

Heyət, *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay., Ankara: 2003

Öztürk, Mehmet *Peygamberi Olan Dinlerde Benzerlikler*, Bilge Kitap Yayın, İstanbul: 2003.

Sabuni Muhammed Ali, *Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi*, (tərc: Hanif Akın), Ahsen Yay., İstanbul: 2003.

Topaloğlu Bekir ve arkadaşları, *İslam'da İnanç Esasları*, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul: 1988.

Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Dalaletten Hidayete: el-Munkızu Mine'd-Dalal*, (tərc: Ahmet Subhi Fırat), Şamil Yay., İstanbul: 1972

Uyanık, Mevlüt *İslam'ın İnanç İlkeleri*, Esin Yay., Ankara: 1997.

Mevdûdi, Ebu'l-A'la, *Tefhîmu'l Kur'ân*, (tərc: Muhammed Han Kayani), I-VII, İnsan Yay., İstanbul: 1997.

Qütb, Seyyid b. Qütb b. İbrahim Seyyid, *Fi Zılalil-Quran*, I-V, Darüş-Şüruq, Beyrut: 1400/1980.

əz-Zəməxşəri, Əbul Qasim Cərullah Mahmud b. Ömər, *əl-Kəşşaf an Həqiqi Ğavamizit-Tənzil və Uyunit-Əqavil fi Vücuhit-Təvil*, Darul-Marifə, Beyrut: t.y.